

פגיעה בזכותו הקנינית של הפרט לצרכי כפיה דתית

לע"נ מו"ר רה"י הגר"י גולדוויכט זצ"ל

שזכה וזיכה את הרבים

ראשי פרקים

- א. מבוא.
- ב. שיטת רש"י שיש חילוק בין זכיה לשליחות עושה השליח עבור הבעלים או שהמעשה מיוחס לבעלים.
- ג. האם בזכיה ושליחות עושה השליח עבור הבעלים או שהמעשה מיוחס לבעלים.
- ד. הסבר הנצי"ב בהבנת רש"י.
- ה. זכיה מטעם שליחות מגזירת הכתוב או מכח אגן סהדי.
- ו. יישוב הסתירה ברש"י – שילוב של אגן סהדי וגזירת הכתוב.
- ז. מחלוקת הפוסקים האם זכין מאדם שלא בפניו.
- ח. האם דעת אחרת נובעת מזכיה או שהזכיה נובעת מדעת אחרת.
- ט. זכין מאדם תלוי בהבנה כיצד זכיה מטעם שליחות.
- י. זכיה למטרת צרכים רוחניים – סיכום.
- יא. זכין לאדם למטרה רוחנית כשהוא מתנגד.
- יב. זכין מאדם למטרה רוחנית כשהוא מתנגד ממה נפשך אינו מועיל.
- יג. סיכום.

א. מבוא

נושא הכפיה הדתית כמעט שאינו יורד מסדר היום של הציבור בישראל. עיקר הויכוח קשור בהתמודדות ערכים דתיים רוחניים של זיכוי הרבים, כל ישראל ערכים זה בזה, שמירת צביונה היהודי של האומה וכו' מול עקרונות חופש הפרט של החברה המודרנית ושאיפת החברה להתערבות קטנה ככל האפשר בחיי האזרח. גם אם נסיק שהכפיה הדתית מוצדקת היא באופן עקרוני יש לבחון אימתי וכיצד ראוי ליישם זאת באופן מעשי. ישנם תחומים שבהם רוב הציבור יקבל זאת בהבנה מתוך הסכמה לכתחילה או עכ"פ בהסכמה בדיעבד. ברם, בתחומים אחרים התנגדות הציבור תהיה חריפה יותר ויישום הכפיה הדתית בפועל עלול להקלע לקשיים מרובים. בנוסף, ישנם נושאים שבהם אין צורך בכפיה זו והציבור מקבל את הדברים מתוך רצון, אדרבא הכפיה עלולה ליצור התנגדות שלא היתה נוצרת אלמלא הכפיה. לעיתים ניתן להשיג בדרכי נועם תוצאות טובות יותר מאשר בשבט חובלים. יש לבחון סוגיא זו בשיקול דעת מעמיק.

ישנם מספר חובות ומצוות שהאדם חייב לבצע תוך כדי פגיעה בבעלותו ובזכותו הקניינית. כגון: מכירה חמץ, מכירת חלק קטן מבהמה מבכירה לגוי (כדי למנוע קדושת בכור בזה"ז), היתר עיסקא (הפיכת הלוואה, לעיסקא שחלקה פיקדון כדי למנוע איסורי ריבית), הפרשת חלה, תרומות ומעשרות, חילול מעשר שני, נטע רבעי ומעות שביעית, מכירת קרקע לגוי וכדומה, הקנאת ד' אמות של מלוה לצרכי פרוזבול וכדומה. במקרים אלו הכפיה הדתית תועיל בזיכוי הרבים וערבותן הדדתית של בני ישראל זה לזה. בנוסף לכך, בדרך זו נמנעת גם הכשלתם של שומרי תורה ומצוות באיסורים חמורים. (ריבית, בכור, חמץ שעבר עליו הפסח, טבל וכו'). במקרים אלו הכפיה היא יותר בהיבט העקרוני של הפגיעה בבעלותו של האדם אך אין כאן פגיעה באורח החיים ובחופש הפרט. גם הפגיעה הקניינית היא יותר באופן עקרוני, מעשית אין לאדם נפ"מ אם אחוז קטן מבהמתו או החמץ שלו שייכים לגוי. משום כך זיכוי הרבים בתחומים אלו קל הוא יותר באופן מעשי והציבור הרחב עשוי לקבל זאת בהבנה. ברם, בפועל לא מצאנו כפיית הציבור בצורה נרחבת בתחומים אלו. יש לברר האם ניתן לפי ההלכה לעשות זאת מתוך כפיה. לצורך בירור זה עלינו לבחון האם לבצע פעולות התערבות בממונו של האדם ללא תיאום עמו מכח הדין שזכין לאדם שלא בפניו. האם זה מועיל באדם שמן הסתם יסכים לכך והאם זה תופס גם באדם שמתנגד לכך. לשם כך עלינו להרחיב את היריעה בענייני שליחות וזכיה.

ב. שיטת רש"י שיש חילוק בין זכיה לשליחות כשחב לאחרים

מצינו בראשונים מחלוקת האם זכיה מועילה מטעם שליחות או לא. לרש"י, תוס', רא"ש והר"ן זכיה מועילה מדין שליחות ואילו הרשב"א, רמב"ן וריטב"א סוברים שזכיה

אינה מטעם שליחות. הנפ"מ היא בזכיה לקטן האם היא מהתורה או מדרבנן – בקטן לא מועילה שליחות ואם זכיה מטעם שליחות ע"כ שזכין לקטן רק מדרבנן אך אם זכיה לא מטעם שליחות אפשר שזכין לקטן מהתורה.

והנה מצינו בב"מ י" ע"א, שהתופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים לא קנה. לרוב הראשונים הסיבה היא כי שלוחו של אדם כמותו זה גזירת הכתוב והתורה לא חידשה זאת במקום שחב לאחרים. לפ"ז התופס לבע"ח כשחב לאחרים לא קנה בין כשעשאו שליח ובין כשתופס מיוזמתו בתורת זיכוי (הרא"ש בב"מ שם מנמק זאת: "לאו כל כמיניה לזכות לזה ולחוב לזה ואפילו בהרשאה" ובגיטין י"א ע"ב מנמק הרא"ש: "דלאו כל כמיניה לשוויא שליח כדי לחוב לאחרים". ברא"ש בב"מ נראה שהחסרון הוא מצד השליח שאין בכוחו לזכות לזה כשחב לזה וברא"ש בגיטין נראה שהחסרון הוא מצד המשלח שאין בכוחו למנות שליח לחוב לאחרים).

רש"י בב"מ י" ע"א, מחדש שהתופס לבע"ח כשחב לאחרים לא קנה כשרוצה לזכות עבורו אך כשמינהו שליח קנה גם כשחב לאחרים וז"ל: "לא קנה כדאמר בכתובות דלאו כל כמיניה להיות קופץ מאליו וחב לאלו מאחר שלא עשאו אותו הנושה שליח לתפוס". ותמהו המפרשים מדוע יש הבדל בין זכיה לשליחות לענין חב לאחרים ובמיוחד קשה שהרי לפי רש"י זכיה מטעם שליחות. תירוצים רבים נאמרו לשאלה זו במפרשים ובכך יישבו גם את הסתירה לרש"י מהגמרא בכתובות פ"ד ע"ב ומרש"י שם ובב"ק ע" ע"א. היסוד לתירוצים אלו הוא שרש"י דיבר רק לפי ההו"א בגמרא, לפי שיטות מסוימות או רק במקרים מסוימים במקרים מסוימים (רע"א בב"מ, רש"ש, תומים סימן ק"ה, בית הלוי חלק ג' סימן מ"ד, פני יהושע, ש"ך חו"מ סימן ק"ה, קצות החשן ק"ה סק"ג (לולי דמיסתפינא), ב"ח ק"ה, בעל התרומות, מחנה אפרים (שלוחין כ"ז), מהרשד"ם חו"מ ר"ט ועוד).

ג. האם בזכיה ושליחות עושה השליח עבור הבעלים או שהמעשה מיוחס לבעלים

באבן האזל (פ"כ דמלוה ה"ב) מיישב זאת ע"פ הסברו בביאור החילוק שבין זכיה לשליחות. בשליחות אנו מחשיבים את מעשהו של השליח כאילו עשאו המשלח. השליח הוא כידו של המשלח (ידא אריכתא). בזכיה המעשה מיוחס לשליח אלא שמעשהו של השליח מועיל מדין זכיה ליצור חלות עבור השני. (בחידושי ר"ש שקופ גיטין סימן ד' מובא חילוק דומה בין זכיה לשליחות ונפ"מ שם לענין שליחות וזכיה בדבר עבירה. אמנם ראה חילוק אחר באמרי בינה גבית חוב סימן כ"ט סוף סק"ד). האחרונים תלו בחקירה זו מחלוקת הרמב"ם והטור בשליחות גט כשהמינוי נעשה בפקחות ואח"כ נשטתה הבעל האם יכול השליח לכתוב גט ולגרש. לפי הטור הגט בטל ולפי הרמב"ם הגט רק פסול מדרבנן ואינו בטל מהתורה. והסבירו האחרונים שהטור סובר ששליחות נחשבת כידא אריכתא והבעל עושה המעשה ולכן אם הבעל שוטה הגט בטל ולפי הרמב"ם הבעל מסר כוחו לשליח והשליח יכול לבצע זאת מהתורה גם כשהבעל שוטה.

ומסביר אבן האזל שכשחב לאחרים אין התופס יכול לעשות קנין בממון הלוה כדי לזכות עבור המלוה משום שהוא לא יכול לפעול עבור אדם אחר בממון של אחרים. אך חסרון זה שייך רק בזכיה שהשליח פועל עבור השני. בשליחות אנו מחשיבים זאת כפעולתו של המשלח והמשלח יכול לפעול עבור עצמו בממון של אחרים. ולכן לרש"י נהי שלזכות לאחרים א"א כשחב לאחרני אך כשמינהו כשליח מהני (ותוס' ב"מ י' ע"א, שחולק על רש"י וסובר שגם שליחות לא תועיל כשחב לאחרני אפשר שסובר שגם בשליחות, השליח פועל עבור המשלח ולכן לא יועיל כשחב לאחרים).

ד. הסבר הנצי"ב בהבנת רש"י

הנצי"ב בהעמק שאלה (שופטים ק"נ ססק"ב) מיישב שיטת רש"י ע"פ תשובת הרי"ף שתופס לבע"ח סתם לא מועיל גם כשאינו חב לאחרים כי הלווה יכול לומר לו לאו בע"ד דידי את ורק כשיש פסידא למלוה תקנו חכמים שתועיל תפיסה. (וראה בב"ח סימן ק"ה שמבאר שיש חילוק בין דברי תשובת הרי"ף לבין דעת ר' משה מאיברא שהובאה ברא"ש. לרי"ף מהתורה לא מועילה תפיסה תמיד (מטעם דלאו בע"ד דידי את) וחכמים תקנו תפיסה במקום פסידא. ואילו לר' משה מאיברא מהתורה מועילה תפיסה תמיד וחכמים תקנו שתפיסה לא תועיל כשאין פסידא (מטעם דלא שבקת חיי לכל בריה) ובכך מיישב הב"ח הסתירה ברא"ש, שבב"מ י' חלק על תשובת הרי"ף ובגיטין ספ"ק הביא דברי ר' משה מאיברא). ומסביר הנצי"ב שחכמים תקנו תפיסה במקום פסידא דמלוה רק כשאינו חב לאחרני אך כשחב לאחרני לא תקנו לזכות למלוה על חשבון אחרים. וכל זאת בזכיה ששם יכול לומר הלווה לאו בע"ד דידי את, אך כשמינהו שליח או בהרשאה תועיל תפיסה מהתורה ואין צורך בתקנת חכמים כי כשמינהו שליח אי אפשר לטעון לאו בע"ד דידי את, וכשתפיסה מועילה מהתורה היא מועילה גם כשחב לאחרני. לפי הנצי"ב אין צורך לחדש ולומר בגדרי זכיה ושליחות שאין הם תופסים כשחב לאחרני, מעיקר הדין זוהי רק הגבלה בתקנת חכמים. (סברא דומה אפשר לומר בדעת הרא"ה (שהביא הרי"ן ב"מ י' סד"ה אמר ר' חייא) שסובר שתופס לבעל חוב גם כשאינו חב לאחרים

מועיל רק כשעשאו שליח (והרי"ן ורוה"פ חולקים וסוברים שמועיל גם מדין זכיה) וי"ל שלפי הרא"ה תפיסה מועילה רק בשליחות כי אז אין הלווה יכול לומר לאו בע"ד דידי את אך בזכיה יכול הלווה לטעון זאת ולכן לא מועילה תפיסה).

ה. זכיה מטעם שליחות מגזירת הכתוב או מכח אגן סהדי

הסבר נוסף בביאור שיטת רש"י כתב בקצות החשן (סימן ק"ה סק"א). הראשונים שמנמקים שזכיה מועילה מטעם שליחות כתבו שבדבר שזכות הוא לו, אגן סהדי שעושהו שליח (תוס' כתובות י"א ע"א, ראש פ"ק בגיטין ט' ע"ב ובב"מ י"ב ע"א ועוד). הקצות חולק וסובר שאגן סהדי שעשאו שליח לא מועיל. כשם שקיי"ל שיאוש שלא מדעת אינו

יאוש הוא הדין ששליחות שלא מדעת אינה שליחות. משום כך מסיק הקצות שזכיה מטעם שליחות נובעת מגזירת הכתוב ולא מכח סברת אגן סהדי.

ובכך מסביר הקצות שיטת רש"י מדוע זוכה לחבירו אינו מועיל כשחב לאחריני אך כשעשאו שליח מועיל. שליחות רגילה מועילה גם כשחב לאחריני. זכיה זה גזירת הכתוב של תורה שתועיל כמו שליחות והתורה גזרה זאת רק בזכות לכל העולם, כשחב לאחריני התורה לא חידשה דין זכין. ותוס' ושאר הראשונים שסוברים שגם בשליחות לא יועיל כשחב לאחריים יתכן ויסברו שזכיה זה אגן סהדי ששלחו ולכן מצד הבעלים אין נפקא מינה אם חב לאחריני או לא, האגן סהדי שהוא מסכים קיים בכל מקרה. ואם בכל זאת מצינו שתופס כשחב לאחריני אינו מועיל ע"כ שזה חסרון ביכולת להיות שליח לאחד כשחב לאחריים וזו בעיה גם בזכיה וגם בשליחות (הסבר זה דומה להסבר הנצי"ב דלעיל שכשחב לאחריים לא נתחדש דין זכיה אלא שהקצות מדבר על גזירת הכתוב והנצי"ב על תקנת חכמים).

ולפי זה יוצא ששיטת רש"י שזכיה מועילה מטעם שליחות מכח גזירת הכתוב ולא מכח אגן סהדי. בטבעת החושן סי' ק"ה מציין שאכן ברמב"ן ב"מ ע"א ע"ב, נראה שאליבא דרש"י זכיה נלמדת מהפסוק ואכן רש"י לשיטתו בקידושין מ"ב ע"א, לומד זכיה גדול מהפסוק בנחלת הארץ והראשונים שם שסוברים שזכות גדול נלמדת מסברא יאמרו שזכיה מועילה מדין אגן סהדי. ברם, דברים אלו לכאורה נסתרים מדברי רש"י עצמם בגיטין ובב"מ שכותב שבזכיה יש אגן סהדי ולפי הנתבאר יוצא שלרש"י זכיה נלמדת מהפסוק.

ו. יישוב הסתירה ברש"י - שילוב של אגן סהדי וגזירת הכתוב

והנראה לענ"ד בישוב הדברים שיש לדקדק בלשון רש"י ותוס'. תוס' (כתובות י"א ע"א, ד"ה מטבילין) כותב: "דזכיה מדין שליחות הוא דכיון דזכות הוא לו אגן סהדי דעביד ליה שליח ואילו רש"י (גיטין ט' ע"ב, ד"ה יחזור ובדומה לכך ברש"י ב"מ יב' ע"א, ד"ה גבי) כותב: "וזכין לו לאדם שלא בפניו דאגן סהדי דניחא ליה דניהוי האי שלוחו להכ"י".

בתוס', האגן סהדי הוא: "דעביד ליה שליח" – שעושהו שליח ואילו ברש"י האגן סהדי הוא: "דניחא ליה דנהוי האי שלוחו להכ"י" - נוח לו שיהיה שלוחו. בתוס' מפורש שנחשב שעשאו שליח אך ברש"י אפשר להסביר שהוא לא עשאו שליח אלא שנוח לו שיהיה שלוחו. ויתכן וכוונת רש"י שזכיה מועילה מגזירת הכתוב אך היא נובעת מכך שיש אגן סהדי שנוח לו שיהיה שלוחו. אפשר להסביר זאת בכמה אופנים:

א. התורה חידשה שיש אגן סהדי ששלחו. דהיינו, בכל מקום שברור לנו שנוח לו שיהיה שלוחו גילתה לנו התורה שהוא אכן מינהו, יש מינוי כללי של כל אדם שיוכלו אחרים להיות שלוחיו לזכות עבורו.

ב. גזירת הכתוב שזכיה תועיל אע"פ שלא מינהו כשליח כאשר נוח לו שיהיה שלוחו. (לפ"ז זכיה אינה מועילה כשליחות אלא שכשיש נחותא בשליחות-הזכיה מועילה מצד עצמה).

ג. במקרים שנוח לו שיהיה שלוחו קבעה התורה שהוא יחשב כשלוחו (מעין מינוי שליחות של התורה או שליחות ללא צורך במינוי) ולכן מועילה זכיה. לפי זה יצא שרש"י י סובר שזכיה מועילה מגזירת הכתוב ולכן כשחב לאחרני, נהי ששליחות מועילה אך אין גזה"כ שזכיה תועיל כשליחות. ותוס' סובר שבזכיה יש אן סהדי ששלחו ולכן אין הבדל בין זכיה לשליחות לענין חב לאחרני.

יש להעיר שרע"א נוקט שזכיה היא שליחות ללא צורך במינוי ולכן אפשר שזכין לקטן מדאוריתא אע"פ שאין שליחות לקטן כי קטן אינו יכול למנות שליח אך זכיה היא שליחות שאינה צריכה מינוי ותועיל בקטן מהתורה.

הראשונים ותוס' כתובות י"א שסוברים שזכין לקטן מדרבנן משום שזכיה מטעם שליחות אפשר להסבירם בשני אופנים :

א. קטן מופקע לגמרי מדיני שליחות והחסרון איננו רק ביכולתו למנות ולכן גם שליחות ללא מינוי לא תועיל בקטן מהתורה.

ב. זכיה נחשבת כאן סהדי שמינהו כשליח (מינוי כללי לכל העולם) וקטן אינו יכול למנות שליח. (ולפ"ז יוצא שתוס' לשיטתו, מאחר והזכיה מכח אן סהדי לכן קטן לאו בר זכיה וכן אין חילוק בין זכיה לשליחות בענין חב לאחרני).

ז. מחלוקת הפוסקים האם זכין מאדם שלא בפניו

אחר שבארנו מטעם שליחות מועילה או מטעם אן סהדי או מגזירת הכתוב, עלינו לדון בזכיה לצורך זיכוי הרבים במצוות. ראשית יש לדון בכך במקרים שבהם מסתבר שאדם מסכים לכך.

בתרומת הדשן סי' קפ"ח מתיר למשרתת להפריש חלה בלי רשות בעה"ב מדין זכין לאדם שלא בפניו והביאו, הרמ"א יו"ד סי' שכ"ח ס"ג. במרכבת המשנה (פ"ו דגירושין) דן האם ניתן להשליש גט לאשה שנשתטית שיועיל מדין זיכוי לבעל ומסקנתו שלא יועיל מדין זכיה. מצינו שזכין לאדם שלא בפניו אך זכין מאדם לא שמענו. ולפי זה גם הפרשת חלה ללא רשות הבעלים לא תועיל מדין זיכוי כי גם כאן זה לא זכין לאדם אלא זכין מאדם. ואכן הקצות סי' רמ"ג סק"ח חולק על תרומת הדשן וסובר שהפרשת החלה לא תועיל (ברם, בדברי הקצות אינו מודגש כ"כ הטעם שזכין מאדם לא אמרינן אלא כותב שזכין לאדם מועיל כשזוכה בחפץ וכדומה אבל בהפרשת חלה משל בעה"ב אין זה זכות אלא נחותא וכו'. יתכן וכוונת הקצות היא אחרת אך האחרונים מבינים בקצות החושן שכוונתו שזכין מאדם לא אמרינן). גם ר' אייזל חריף (עמק יהושע סי' כ"א) נוטה שזכין מאדם לא אמרינן (וראה גם באחיעזר חלק א' סי' כ"ח).

הרבה פוסקים הוכיחו שהעיקר כדעת תרומת הדשן והרע"א שזכין מאדם אמרינן : החתם סופר (אבן העזר סי' י"א), אמרי בינה (הלוואה סוף סי' י"ג כשזה זכות גמור),

באר יצחק (או"ח סי' א') והחזון איש (קידושין סי' מ"ט סק"י). ההוכחות לכך הם מהא דקטנה שנתקדשה שלא לדעת אביה מקודשת (אם נתרצה אח"כ) ובראשונים בקידושין מ"ה מבארים שזה מועיל מדין זכין לאב. (ואכן האבני מילואים סי' ל"ז סוף סק"י"ב תמה על כך כי לשיטתו בקצות בהפרשת חלה זכין מאדם לא אמרינן). וכן מוכח מהא דבסוטה זכין לבעל בקינוי, (ואע"ג דעל ידי כך אשתו עלולה להאסר עליו). הוכחה נוספת מגיטין נ"ב שאפוטרופוס מוכר נכסי יתומים מדין זכין. אמנם ניתן לדון בראיות אלו (ובהוכחות נוספות שהובאו) ויתכן ואפשר לדחותם, אך הפוסקים דלעיל נוטים שזכין לאדם מהני, וכן פסק בשו"ת פנים מאירות ח"ב סוף סי' נ"ב (בענין מכירת חמץ ובהמה מבכירה). משום כך פסק הבאר יצחק (לר' יצחק אלחנן) שאדם שחשב למכור חמצו בערב פסח לגוי ולא הספיק לבצע זאת, יכול ב"ד למכור עבורו את החמץ ויועיל מדין זכין אע"פ שזה זכין מאדם.

משום כך אף מובן מדוע נהגו בשטרי מכירת חמץ לגוי לכלול את אלו שמינו את הרבנות למכור וגם את אלו שלא מינו, מדין זכין לאדם שלא בפניו. בטבעת החושן (סי' רמ"ג בקצות סק"ח) מוסיף שבמכירת חמץ ישנם שני טעמים מדוע יתכן שגם הקצות יסכים שתועיל זכיה ואין זה זכין מאדם. א) במכירת חמץ הוא זוכה במעות (ע"פ סברת החזו"א). ב) במכירת חמץ הוא אינו לוקח ממנו החמץ לשבוע אלא להיפך הוא מזכה לו את החמץ לאחר הפסח, כי אם המכירה לא תיעשה - החמץ ייאסר (ויש להאריך בטעמים אלו).

ח. האם דעת אחרת נובעת מזכיה או שזכיה נובעת מדעת אחרת

כאמור, הכרעת הבאר יצחק שזכין מאדם אמרינן, אך הוא מבאר (שם בענף ג') גם שיטת הפוסקים שזכין מאדם לא אמרינן. טעמם הוא, שזכין מאדם מועיל אע"פ שאין דעת קונה משום שיש דעת מקנה (דעת אחרת). וכל זה בזכין לאדם שיש דעת אחרת מקנה אך בזכין מאדם אין דעת מקנה ולכן אינו מועיל לשיטות אלו. יש להעיר שסברת הבאר יצחק בשיטת הקצות והמרכבת משנה הינה לכאורה ההיפך מהמבואר בקצות החשן סי' רל"ה סק"ד. לפי הבאר יצחק הסוברים שזכין מאדם שזכין מאדם לא אמרינן (ובהם גם הקצות) טעמם הוא כי זכיה מועילה בגלל שיש כוונת מקנה ודעת אחרת מקנה. (ויש אף לדון לפי זה בזכיה במציאה שאין דעת אחרת וכמו"כ זכיה מהפקר שלפי רוב הפוסקים אין בו דעת אחרת מקנה וראה בזה רש"י ותוס' ב"מ י"ב ע"א, וקצות רע"ג, א' ואכמ"ל). הקצות (סי' רל"ה סק"ד ובסי' ער"ה סק"ד) מחדש בדעת הרמב"ם לכאורה להיפך בדעת אחרת מקנה, קטן זוכה מהתורה בגלל שזכין לאדם, המקנה מכוון לקנות עבור הקטן (ובכך מבאר הקצות לשון הרמב"ם שקטן קונה קרקע בגלל שזכין לאדם, ולפי"ז אם זכין לקטן מדרבנן, גם מתנה לקטן בדעת אחרת תועיל רק מדרבנן, ולפי התוס' שזכין לקטן מדרבנן וקטן זוכה לעצמו בדעת אחרת מדאורייתא, מוכח שיש הפרדה בין דין זכין לדין קטן זוכה בדעת אחרת, והוא אינו נובע מדין זכין). בקצות אליבא דהרמב"ם קטן זוכה בדעת אחרת בגלל דין זכין ובבאר יצחק אליבא

דהקצות ודעימיה זכין מועיל בגלל דעת אחרת. האם דעת אחרת נובעת מדין זכין או שזכין נובע מדעת אחרת?

ברם, יתכן שאין סתירה בין הדברים. הזכין אינו נובע מדעת אחרת וכמו כן הדעת אחרת אינו נובע מזכין אלא שזכין ודעת אחרת משלימין זה את זה. בזכין (ע"י גדול) חסר כוונת קונה כי המעשה נעשה ע"י אחר והשלמת דעת קונה ע"י דעת אחרת של המקנה שמעבירה את הכוונה לקנין מהמקנה לקונה. העברה זו מועילה מדין זכין. קטן הזוכה לעצמו בדעת אחרת חסר בדעתו לקנות (אע"פ שהוא עושה המעשה אין לו דעת לקנות) ודעת זו ניתנה לו ע"י המקנה מדין זכין. כלומר, בין בקטן הזוכה לעצמו (כשיש דעת אחרת) ובין גדול הזוכה עבור חברו (כשיש דעת אחרת) חסר בכוונת קונה ובשניהם מועברת לקונה כוונת המקנה (הדעת אחרת) מדין זכין. ישנו רק הבדל טכני שבקטן הזוכה לעצמו הזכיה מתייחסת רק לכוונת הקונה, ובזכין לגדול הזכיה מתייחסת גם לכוונת קונה וגם למעשה עצמו. ולפי זה יוצא שאין סתירה בין הדברים. הדעת אחרת אינו נובע מזכין וזכין אינו נובע מדעת אחרת, שניהם ביחד משלימים זה את זה ומאפשרים את הקנין בשני המקרים.

ט. זכין מאדם תלוי בהבנה כיצד זכיה מטעם שליחות

ניתן לקשר מחלוקת הפוסקים אם אמרינן זכין מאדם לדרך שבה מועילה זכיה מטעם שליחות והבנו לעיל שלושה הסברים:

- א. אנן סהדי שעשאו שליח.
 - ב. גזירת הכתוב שמועילה זכיה.
 - ג. שילוב של אנן סהדי וגזירת הכתוב.
 1. התורה גילתה לנו שהוא מינהו כשליח (מינוי כללי).
 2. התורה קבעה שתועיל זכיה.
 3. התורה מינתה אותו שליח (מעין מינוי של התורה או שליחות ללא צורך במינוי).
- ונראה שדין זכין מאדם תלוי בהבנה כיצד זכיה מטעם שליחות. אם זכיה זה אנן סהדי ששלחו, זוהי סברא שעומדת בפני עצמה ומה לי זכין לאדם או זכין מאדם, אם אנו מניחין שהוא מינהו כשליח בשני המקרים זה יועיל. אם זכיה זה גזירת הכתוב יש לומר שמצאנו חידוש זה בזכין לאדם אך אין מקור שחידוש זה קיים גם בזכין מאדם. ולפי זה הקצות שסובר שזכין מאדם לא אמרינן לשיטתו שסובר שזכיה מטעם שליחות זה גזיה"כ (אא"כ נבאר הקצות בהפרשת חלה מצד ניחותא וכו' ולא מצד זכין מאדם).
- ואם ננקוט שזכיה מטעם שליחות משלבת גם אנן סהדי וגם גזיה"כ אזי הדברים תלויים כיצד משלבים זאת.

לפי הסבר (ג 1) שכשיש אנן סהדי שנוח לו בשליחות התורה גילתה שהוא אכן מינהו כשליח יוצא שגזירת הכתוב אינה מחדשת דין, היא רק מגלה לנו שהאנן סהדי רחב יותר מכפי שנראה לנו (הוא לא רק מעונין בשליחות אלא שיש מעין מינוי כללי). משום כך נראה שגילו זה מגזיה"כ שייך גם בזכין מאדם ואין סברא לחלק.

לפי הסבר (ג 2) שכשיש אגן סהדי כנ"ל התורה קבעה שמועילה זכיה מסתבר שמצינו חידוש זה רק בזכין לאדם ואילו בזכין מאדם לא שמענו.

ולפי הסבר (ג 3) שכשיש אגן סהדי כנ"ל התורה מינתהו כשליח או שהשליחות תתפוס ללא צורך במינוי יש להסתפק האם בזכין מאדם יועיל או לא.

הבאנו לעיל את הסברו של הבאר יצחק מדוע יש הסוברים שזכין מאדם לא אמרינן. לדבריו יש חסרון בזכיה של דעת קונה והפתרון לכך הוא דעת מקנה שמועילה לקונה ולכן זה שייך רק בזכין לאדם ולא בזכין מאדם. נראה שדבריו יכולים להשתלב עם המבואר כאן. אם נניח שבזכיה הוא מינהו כשליח [מכח אגן סהדי לפי הסבר (א) או מכח גזיה"כ של תורה לפי הסבר (ג 1)] מסתבר שגם איו חסרון של דעת קונה, אם יש מושג של מינוי שליח כללי נקל להבין שיש גם מושג של דעת קונה כללית. משום כך נראה שהבאר יצחק תפס שאין כאן מינוי מצד הזוכה ויש כאן גזירת הכתוב שהזכיה מועילה אע"פ שהוא לא מינהו כשליח [הסברים (ב), (ג 2) או (ג 3)] ולכן מסביר הבאר יצחק שישנה בעיה מצד דעת קונה.

י. זכיה למטרת צרכים רוחניים - סיכום

ולסיכום, ראינו שיש מחלוקת בפוסקים האם זכין מאדם מועיל או לא. לפי הבאר יצחק הבעיה נעוצה בדעת קונה. הבאנו חמישה הסברים בהבנה כיצד זכיה מועילה מטעם שליחות ותלינו בכך את המחלוקת. ישנם פוסקים רבים שסוברים שזכין מאדם אמרינן ומשום כך נהגו לכלול במכירת חמץ ובמכירת קרקע לגוי בשביעית שפעולות אלו נעשות גם עבור אלו שלא מינו שלוחים לכך אך הם מעוניינים בכך ומועיל מדין זכין מאדם שלא בפניו. אמנם צ"ע אם ראוי לסמוך על כך לכתחילה משום שישנם פוסקים שסוברים שזכין מאדם לא מועיל.

זיכוי זה יכול להועיל גם לצרכים רוחניים אחרים כמכירת חלק קטן מפרה מבכירה לגוי, פרוזבול, חילול מעשרות וכד'. במכירת חמץ הבאנו לעיל שיתכן ומועיל מדין זכין לאדם ואינו תלוי במחלוקת בענין זכין מאדם. מאידך, בהפרשת תרומות ומעשרות וחלה (משל בעל הבית) יתכן וישנה בעיה נוספת מלבד זכין מאדם, כי בתרומה צריך לדעתכם ויתכן וזכוי לא מועיל.

כמו כן בזיכוי של היתר עיסקא למניעת איסורי רבית יתכן והבעיה חריפה יותר. בהיתר עיסקא הופכים ההלוואה לעיסקא שחציה פקדון ובמקרים מסוימים יתכן שיש לכך השלכות מעשיות (כגון, כשהלווה הפסיד שלפי תנאי העיסקא פטור הוא מתשלום רבית וכד') ומשום כך על אף שמצד המצוה זוהי זכות גמורה אך במישור המעשי יתכן ויש בכך חובה וספק אם ניתן לעשות זאת מדין זכין.

במקרים שבהם זכין מאדם מועיל אפשר לבצע זאת עבור כל אדם שאנו מניחים שהוא מעוניין בכך אילו היה נשאל על כך. הסכמה זו יכולה לנבוע מרצונו בקיום המצוה. אך גם לגבי מי שאינו חפץ בכך מכח המצוה, מסתבר שזיכוי זה יועיל אם הוא מעוניין בכך לצרכי מסחר וכד' כדי שיוכל ליצור קשרים עסקיים עם הציבור שומר המצוות.

הבעיה מתעוררת ביחס למקרים שבהם האדם אינו מכיר בערכה של המצוה ואין לו גם צורך עסקי בכך. אין לו רצון חיובי שהזיכוי יתפוס ולעיתים ישנה אף התנגדות עקרונית מטעמים שונים לזיכוי רוחני זה. נעסוק בכך בפרקים הבאים.

יא. זכין לאדם למטרה רוחנית כשהוא מתנגד

בגמ' ובירושלמי מבואר שלא ניתן לזכות לאשה גט ללא שמינתה שליח כי זכוי גט נחשב כחוב לאשה ואפילו אם גילתה דעתה שהיא רוצה אנו חוששים שחזרה בה. באשת מומר נחשבת קבלת הגט כזכות לאשה (שמכשילה בעבירות, עלול להעבירה על דתה וי"א אף שעצם ביאתו אסורה) ולכן לרוב הפוסקים ניתן לזכות גט לאשת מומר ובמיוחד כשגילתה דעתה קודם לכן שהיא מעוניינת בגט. ברם, כשאשת המומר צווחת שאינה רוצה להתגרש ואנו יודעים שהיא טועה וקמי שמיא גליא שזכות הוא לה להתגרש, נחלקו הפוסקים האם ניתן לזכות לה גט בניגוד לרצונה. הרא"ם (חלק א' סי' ז') פוסק שניתן לזכות לה גט בעל כרחיה כי אנו יודעים שזכות הוא לה. הרד"ך (בית ט' חדר י"ב) חולק וסובר שבאדם רגיל אפשר לתלות שזכות הוא לו לקיים מצוה אך כשאדם צווח שאינו רוצה לקיים המצוה לא תועיל הזכיה.

ונראה שמחלוקתם קשורה לנידונו דלעיל כיצד מועילה זכיה מטעם שליחות. אם בזכיה יש אגן סהדי שמינהו כשליח פשוט הוא שהענין נקבע לפי דעתו של האדם. אם האדם חושב שזו אינה זכות לו הוא ודאי לא ממנה על זה שליח. גם אם אנו משוכנעים שהוא טועה ושמבחינה רוחנית זה זכות לו סוף סוף כל עוד הוא לא משתכנע בכך הוא לא מינה על זה שליח. אמנם ידועים ומפורסמים דברי הרמב"ם בענין גט וקרבתות שכופין אותו שיאמר רוצה אני שזהו רצונו האמיתי

אלא שיצרו הרע מעכב. אלא שסברא זו יכולה להועיל לכל היותר שזה נחשב כרצונו ואין הוא בגדר של "אינו רוצה" אך קשה להסתמך על כך ולחדש מכח סברא זו שהוא מינה שליח.

אך אם זכיה מועילה מכח גזירת הכתוב מסתבר שהתורה חידשה דין זכיה כאשר לפי התורה זה זכות לו ואע"פ שהוא טועה וסבור שזה אינו זכות לו. ולפי זה י"ל שהרא"ם סובר שזכיה מועילה מגזיה"כ ולכן יועיל זכוי גט לאשת מומר כשצווחת שאינה רוצה להתגרש. ולדעת הרד"ך זכיה מכח אגן סהדי ששלחו ולכן כשצווחת לא יועיל זיכוי. הבאנו לעיל הסברים נוספים שזכיה מועילה מטעם שליחות מכח שילוב של אגן סהדי וגזירת הכתוב. אם הביאור הוא שכשיש אגן סהדי שניחא ליה התורה חידשה שהוא מינהו כשליח (1ג) פשוט הוא שכאן לא ניחא ליה ולכן הוא לא מינהו כשליח. אם כשיש אגן סהדי התורה חידשה דיני זכיה (2ג, 3ג) אפשר אולי שהתורה חידשה זאת לא רק כשאגן סהדי שניחא ליה אלא גם כשאגן סהדי שצריך להיות ניחא ליה אע"פ שהוא טועה וסבור שלא ניחא ליה. אך גם לפי הסברים אלו יותר נראה שאין כאן אגן סהדי ולכן התורה לא חידשה שתועיל כאן זכיה.

ולסיכום, זכין לאדם כשהוא מתנגד ואנו יודעים שזכות היא לו מבחינה רוחנית חלקו בכך הרד"ק והרא"ם, לרד"ך הזכוי לא מועיל ולרא"ם הזיכוי מועיל. ובסברא י"ל שאם זכיה מטעם גזירת הכתוב היא תועיל גם בעומד וצווח אך אם היא מסתמכת על גזירת הכתוב בשילוב עם אןן סהדי וכ"ש אם היא מבוססת רק על אןן סהדי מסתבר שהזכיה לא תועיל במקרה זו.

יב. זכין מאדם למטרה רוחנית כשהוא מתנגד ממה נפשך אינו מועיל.

פתחנו מאמרנו בענין זיכוי אנשים במצוות ע"י פגיעה בבעלותם מכח דין זכין לאדם שלא בפניו.

כשמדובר באנשים שמסכימים לכך זוהי שאלה שקשורה למחלוקת הפוסקים האם זכין מאדם אמרינן. ברם, כשהאנשים מתנגדים לכך השאלה מורכבת וכוללת שתי בעיות נפרדות שלכאורה אינם קשורות זה בזה:

א. מחלוקת הפוסקים האם זכין מאדם.

ב. מחלוקת הרא"ם והרד"ק האם זיכוי לאדם בענין רוחני מועיל בהתנגדותו.

בראיה ראשונה יש כאן שתי שאלות בידי זיכוי, בכל אחת מהם יש מחלוקת הפוסקים ומכאן שבשאלה זו יש שני צדדים להחמיר שהזיכוי לא מועיל. זהו מעין ספק ספיקא להחמיר ספק האם זכין מאדם מועיל ואם תמצוי לומר שמועיל ספק האם זכין מועיל כשמתנגד. אמנם אם הדבר נשאר בגדר ספק ספיקא אע"פ שלכתחילה ודאי ראוי להחמיר עדיין היה צריך לברר כיצד ראוי לנהוג. יש לבדוק האם לפי כללי ספק ספיקא אין כאן ריעותא כלשהי בספק ספיקא והאם בספק ספיקא כשאין אפשרות אחרת ניתן להקל בשעת הדחק (ובמיוחד באיסורי דרבנן). גם אם נסיק שלכתחילה אין להקל באיסור דרבנן בספק ספיקא רגיל ואפילו בשעת הדחק, אולי בענין זכין מאדם לרוב הפוסקים הזכוי מועיל וא"כ אחד מהספיקות יש בו מעין רוב להקל. אילו השאלה היתה האם לסמוך על זיכוי או לא, יתכן והתשובה הסופית היא שאין לסמוך על כך לכתחילה. אלא, שבנידוננו המצב הוא שאם לא נעשה הזיכוי לא יהיה פתרון אחר לגבי אלו שמתנגדים לזיכוי והשאלה היא האם יש בכל זאת טעם לעשות זיכוי אולי בכל זאת בשתי הבעיות הזיכוי מועיל. הבאר יצחק (או"ח סימן ב' ענף ד') נוקט שמכירת חמץ תועיל גם בעומד וצווח כי בזכות גמור זכין גם כשצוות. יתכן והוא סבר שמכירת חמץ זה זכין לאדם ומצטרף עכ"פ לשיטות שזכין מאדם אמרינן ולכן מהני (אין הוא נכנס לעניני ספק ספיקא).

ברם, לכשנבדוק את שתי הבעיות נראה שהן קשורות זו בזו, אם באחת מן הזיכוי יועיל אזי בבעיה השניה הזיכוי לא מועיל ולא יתכן שיועיל זיכוי במקרה אחד שיש בו את שתי הבעיות.

בזכין מאדם ביארנו שיכול להיות שיש אןן סהדי ששלחו אך אין מקור לגזירת הכתוב ולכן יועיל הזיכוי רק אם זכיה מטעם אןן סהדי. בזכין לאדם כשהוא מתנגד הסברנו שמחלוקת הרד"ך והרא"ם בהבנת גדרי זכיה. אם זכין מגזירת הכתוב שייך

לומר שזו זכות אע"פ שהוא מתנגד אך אם זכין מבוסס על אגן סהדי לא תועיל זכיה כשהוא מתנגד. משום כך, נידונו – זיכוי במצוות ע"י פגיעה בבעלות האדם כשהוא מתנגד, כולל את שתי הבעיות:

א. זכין מאדם.

ב. בהתנגדותו.

לאור האמור, במקרה זה ממה נפשך לא יועיל זיכוי. אם זכיה מכח אגן סהדי היא לא תועיל בהתנגדותו, ואם זכיה מכח גזירת הכתוב היא לא תועיל בזכין מאדם. לעיל הבאנו בשיטת רש"י האפשרות שזיכוי מועיל ע"י שילוב של אגן סהדי וגזירת הכתוב וביארנו זאת בשלשה אופנים. ונראה שגם לפי אפשרויות אלו לא תועיל זכיה בנידונו.

1. לפי ההסבר שכשיש אגן סהדי שנוח לו בשליחות, התורה גילתה שהוא מינהו כשליח (מינוי כללי), כשהוא מתנגד ודאי שהוא לא ממנהו כשליח.
 2. לפי ההסבר כשיש אגן סהדי כנ"ל, התורה קבעה שתועיל זכיה, בנידונו ישנם שתי סיבות שהזכיה לא תועיל. לא מצאנו שגזירת הכתוב מחדשת זכין מאדם וגם האגן סהדי מפוקפק שהרי הוא מתנגד, ולכן פשיטא שהזיכוי לא יועיל.
 3. לפי ההסבר שכשיש אגן סהדי כנ"ל התורה מינתהו כשליח או שהשליחות תתפוס ללא צורך במינוי יש מקום לדון. מצד גזירת הכתוב יש מקום להסתפק אולי מועיל גם בזכין מאדם אך קצת יותר נראה שגם בזה לא מצאנו גזירת הכתוב בזכין מאדם. וכמו כן האגן סהדי עצמו מפוקפק שהרי הוא אינו מעונין בשליחות, אגן סהדי שהוא טועה והוא היה צריך להיות מעונין בשליחות ומנ"ל שגם במקרה זה יש גזירת הכתוב. משום כך נראה, שגם לפי הסבר זה לא יועיל הזיכוי בנידונו (דוגמא נוספת לכך קיימת בזיכוי גט לבעל כשאשתו מומרת ויש להאריך בזה).
- מסקנת הדברים היא שזיכוי לצרכים רוחנית שפוגע בבעלות האדם יש טעם לבצעו כלפי אלו שניחא ליה בהכי (או מהכרה בערך המצוות או לתועלת מסחרית וכדומה). אך לאלו שמתנגדים לכך אין טעם לבצע זיכוי זה כי ממה נפשך לפי כל השיטות הזיכוי לא יועיל. יש לבדוק כל מקרה לגופו אם יש בו צדדים להקל. כגון, במכירת חמץ הבאנו שתי סיבות שיתכן והזיכוי מוגדר כזכין לאדם ולא זכין מאדם, ואז יש יותר מקום לבצעו גם עבור מי שמתנגד.

יג. סיכום

מאמרנו עסק בשאלה האם ניתן לבצע פעולות זיכוי לצרכי מצוה עבור אדם שמתנגד לכך כשהזיכוי מצריך פגיעה בבעלותו באופן עיקרוני אך אינו מפריע לו בחיי יום יום. עסקנו בשיטת רש"י שתופס לבעל חוב כשחב לאחרים לא קנה בזכיה, אך בשליחות קנה. לפי אבן האזל החילוק נובע מהבדל בין זכיה לשליחות האם השליח עושה עבור הבעלים או שהמעשה מיוחס לבעלים. הנצי"ב מבאר זאת לפי השיטה שתופס לבעל חוב זו תקנת חכמים וכשחב לאחרים לא תקנו. בקצות החשן מסביר שאם זכיה זה אגן סהדי ששלחו

אין סברא לחלק בין זכיה לשליחות אך רש"י יסבור שזכיה מטעם שליחות מכח גזירת הכתוב וכשחב לאחריני התורה לא חידשה זכיה. ברש"י יש אן סהדי וביישוב הסתירה ברש"י ביארנו שיתכן והזכיה מגזירת הכתוב כאשר יש אן סהדי והבנו שלשה אפנים לבאר זאת.

נמצא שיש בזכיה מטעם שליחות שלושה הסברים :

- א. אן סהדי ששלחו.
 - ב. גזירת הכתוב שתועיל זכיה.
 - ג. שילוב של אן סהדי וגזירת הכתוב.
1. כשיש אן סהדי שניחא ליה בשליחות, חידשה התורה שהוא מינהו כשליח (מינוי כללי)
 2. כשיש אן סהדי כנ"ל, תועיל זכיה מגזירת הכתוב.
 3. כשיש אן סהדי כנ"ל, חידשה תורה שהוא נחשב כשלוחו (מינוי של תורה או שליחות ללא צורך במינוי).

הבאנו מחלוקת הפוסקים האם זכין מאדם אמרינן. לפי הבאר יצחק טעם הסוברים שזכין מאדם לא אמרינן כי חסר בדעת מקנה. לכאורה יוצא שזיכוי נובע מדעת אחרת, ההיפך מהסבר הקצות אליבא דהרמב"ם שדעת אחרת נובע מזיכוי וביאור הענין הוא שאין אחד מהם נובע מהשני אלא ששניהם משלימים זב את זה. בסברא נראה שזכין מאדם מועיל אם זכיה מכח אן סהדי, אך אם זכיה מכח גזירת הכתוב זכין לאדם מצאנו אך זכין מאדם לא שמענו (וביארנו לעיל גם לשיטות שזכין משלב בתוכו אן סהדי וגזירת הכתוב).

נחלקו הפוסקים האם מועיל זכין לאדם למטרה רוחנית כשהוא מתנגד. לרא"ם מועיל זכוי גט לאשת מומר שצווחת שאינה רוצה בגט ולרד"ך הזיכוי אינו מועיל. אם זכין יסודו באן סהדי או בשילוב של אן סהדי עם גזירת הכתוב, נראה שאם הוא מתנגד אין אן סהדי והזיכוי לא מועיל. אך אם זכין יסודו בגזירת הכתוב אפשר שהתורה חידשה זכיה כאשר לפי התורה זה זכות אע"פ שהוא טועה ומתנגד.

לאור האמור, בזכין מאדם יש מחלוקת, ובזכין לאדם כשמתנגד יש מחלוקת. בזכין מאדם כשמתנגד יש אם כן מחלוקת כפולה ויש שני צדדים להחמיר ויש לדון בזה מצד גדרי ספק ספקא. ברם, לפי ההסבר לעיל ממה נפשך לא יועיל זיכוי. אם זכין מבוסס על אן סהדי הוא לא יועיל כשמתנגד ואם זכין מבוסס על גזירת הכתוב הוא לא יועיל בזכין מאדם (ואם זכין משלב גזירת הכתוב עם אן סהדי גם כן נראה שהזיכוי לא יועיל).

מסקנת הדברים היא, שזיכוי הרבים במצוות הכרוך בפגיעה בבעלות האדם יכול להועיל לפי רבים מהפוסקים לגבי אלו שמסכימים לכך (מתוך הכרה בערך המצווה או לתועלת מסחרית) אך לאלו המתנגדים לכך עקרונית קרוב לודאי שהזיכוי ממה נפשך לא יועיל.

"רבי חנניא בן עקשיא אומר – רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות". המהר"ל (חד"א מכות כ"ג, תפארת ישראל ספ"ה) אומר שכשם

שאב מוכיח ומייסר את בנו לזכותו אע"פ שבנו אינו חפץ בכך והוא מזכהו בעל כורחו, כך הקב"ה רוצה לזכות את ישראל בעל כרחם. בחסידות מובא: לזכות את ישראל – לזכך את ישראל, זיכוי מלשון זיכוד (ר' צדוק הכהן שיחת מלאכי השרת עמוד 19).

"כל ישראל עריבין זה בזה". זיכוי הרבים במצוות, בכל מקום שהדבר אפשרי, חשוב הוא מצד עצמו, אנן סהדי שהקב"ה חפץ בכך. רבי חנניא בן עקשיא מוסיף שזוהי גם הליכה בדרכיו של הקב"ה ויש בכך גם בחינה של גזירת הכתוב.